

Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

ANDRZEJ BUCZYŁO
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5497-7421>
abuczyl@ihpan.edu.pl

*Dobra monarsze w starostwie brzeskim w świetle rewizji
z 1588 roku (część zachodnia)*

The Monarch's Estate in the Brest Starosty in the Light of the Revision of 1588 (Western Part)

ABSTRAKT

W artykule omówione zostały dobra monarsze (wielkksiążęce) leżące w części starostwa brzeskiego, która obecnie znajduje się w granicach województwa lubelskiego. Podstawą źródłową jest rewizja starostwa brzeskiego z 1588 roku przechowywana w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Omówione zostały: sieć osadnicza, jej typologia oraz powinności sprawowane przez poddanych.

Słowa kluczowe: Wielkie Księstwo Litewskie; starostwo brzeskie; reforma włóczna; Brześć Litewski; lustracja

Województwo lubelskie, które w 2024 roku obchodziło 550-lecie swojego istnienia, różni się granicami od swojego historycznego, przedrozbiorowego odpowiednika. Jego północna część (mowa tu o Białej Podlaskiej, powiecie bialskim i północnych fragmentach powiatów włodawskiego, radzyńskiego i parczewskiego) historycznie należała już do powiatu brzeskiego (określanego w literaturze również jako brzeskolitewskie lub brzeskie litewskie). Warto też wyraźnie podkreślić, że aż do rozbiorów powiat brzeski należał do Wielkiego Księstwa Litewskiego i jest to jego jedyna część, która wchodzi w skład dzisiejszego województwa lubelskiego.

Większość wiedzy o najstarszych dziejach dóbr gospodarskich w powiecie brzeskim pochodzi tak naprawdę z dwóch źródeł. Pierwszym z nich są oczywiście

księgi Metryki Litewskiej. Ich oryginały przechowywane są obecnie w Moskwie¹. Sporo ksiąg zostało także już wydanych drukiem².

Drugim ważnym źródłem do badań dóbr monarszych na tym terenie była rewizja starostwa brzeskiego sporządzona przez Dymitra Sapiechę w 1566 roku. Źródło to jest bardzo ważne, gdyż oddaje w pełni stan starostwa już po zakończeniu pomiarów włócznej. Warto tu przy okazji nadmienić, że sama reforma włóczna rozpoczęła się w starostwie brzeskim już w latach trzydziestych XVI wieku, czyli ponad 20 lat przed „Ustawą na wołoki”³, która formalnie wprowadzała reformę włóczną w całym Wielkim Księstwie Litewskim⁴. Wspomniana lustracja z 1566 roku została wydana drukiem w 1897 roku⁵. Była także wielokrotnie wykorzystywana w literaturze⁶.

Rewizja z 1588 roku, o której będzie mowa w tym artykule, była do tej pory słabiej wykorzystywana przez badaczy, mimo że była łatwo dostępna. Jest ona przechowywana w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie w zespole Archiwum Skarbu Koronnego w dziale LVI Inwentarze starostw, a od kilku lat jest dostępna też online na stronie Szukaj w archiwach⁷. Być może powodem tego, że nie spotkała się z zasłużonym zainteresowaniem, mógł być fakt jej niezbyt dokładnego opisanie w inwentarzu, gdyż nosi ona tytuł „Dokumentu Brzesko-Litewskie, Województwo Brześciańskie”. W ciągu 2–3 lat doczekamy się również jej profesjonalnej edycji, gdyż została wytypowana do przygotowania przez

¹ Российский государственный архив древних актов в Москве (Rosyjskie Państwowe Archiwum Akt Dawnych w Moskwie, dalej: RGADA), f. 389. Mikrofilmowe kopie znajdują się w archiwach w Wilnie i Mińsku.

² Dokładne zestawienie tomów wydanych do początku 2022 roku przygotował Karol Łopatecki (*Analiza współczesnych edytorskich badań międzynarodowych: Metryka Litewska (1987–2021)*, „Rocznik Lituaniści” 2023, t. 9, s. 299–305).

³ Mogą o tym świadczyć chociażby dokumenty pochodzące z Metryki Litewskiej, szczególnie z 13. księgi wpisów, która stanowi kopiariusz dokumentów sporządzonych podczas rewizji starostwa brzeskiego w 1554 roku. Zob. RGADA, f. 389, op. 1, spr. 13.

⁴ Tekst tej ustawy, oryginalnie wpisanej do 6. księgi spraw publicznych Metryki Litewskiej, jest opublikowany w Русская Историческая Библиотека, t. 30, Санкт Петербург 1914, kol. 539–590.

⁵ Stanowi ona część pierwszą tomu Dokumentów Moskiewskiego Archiwum Ministerstwa Sprawiedliwości. Zob. *Документы Московского Архива Министерства Юстиции*, t. 1, Москва 1897, s. 205–448.

⁶ Sięgali do niej m.in. M.B. Довнаръ-Запольский, *Берестейское Староство въ XVI вѣкъ*, „Университетскія Извѣстія” 1898, t. 38, nr 2, s. 1–33; A. Wawrzyńczyk, *Rozwój wielkiej własności ziemskiej na Podlasiu w XV i XVI w.*, Wrocław 1951; J. Flisiński, *Starostwo brzeskie w XVI wieku*, „Rocznik Białskopodlaski” 1997, t. 5, s. 35–57. Korzystał z niej także Adam Panasiuk w niewydanym doktoracie: *Dawne ośrodki miejskie południowego Podlasia XVI–XVIII w. (zachodnia część dawnego powiatu brzeskolitewskiego) w świetle inwentarzy, lustracji, rewizji*, Lublin 2022 (praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Leszka Wojciechowskiego, Wydział Nauk Humanistycznych KUL).

⁷ <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/17712100> (dostęp: 28.02.2025).

białostocki zespół pod kierownictwem dr. hab. Piotra Guzowskiego, prof. UwB, w ramach grantu o siedemnastowiecznych lustracjach ekonomii królewskich.

Omawiana rewizja liczy 36 kart i jest spisana w języku polskim. Została sporządzona przez ówczesnego pisarza ziemskiego brzeskiego Fedora Pocięja Korzeniowskiego, kniazia Jana Szujskiego oraz ciwuna trockiego Andrzeja Ilkowskiego.

Wspomniane źródło jest ważne do badań nad osadnictwem i gospodarką Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W 1589 roku przyjęto ustawę sejmową o utworzeniu ekonomii królewskich, czyli dóbr, z których dochody szły bezpośrednio na utrzymanie dworu królewskiego⁸. Jedną z nich miała być ekonomia brzeska. Wspomniana lustracja oddaje więc dokładnie stan dóbr monarszych w starostwie brzeskim w chwili przekształcenia ich w ekonomię i prawdopodobnie mógł to być jeden z powodów jej sporządzenia⁹.

W tym miejscu warto zrobić komentarz dotyczący wartości informacyjnej źródła. W przeciwieństwie do rewizji z 1566 roku rewizja z 1588 roku jest mniej szczegółowa: nie ma spisu właścicieli poszczególnych włók ani dokładnie opisanych granic. Główne informacje to dane o wielkości wsi, klasie gruntu, zaściankach i wypustach, folwarkach starościńskich oraz obciążeniach poddanych. Odnośnie do tego ostatniego należy też zwrócić uwagę, że rewizorzy chyba nie zawsze dokładnie je spisywali. Dotyczy to np. dani miodowej. O ile w części starostwa leżącej na Polesiu jest ona bardzo dokładnie rozpisana z podziałem na poszczególne wsie, o tyle już w przypadku np. wójtostwa kodenieckiego jest wzmiankowana zbiorczo dopiero przy podsumowaniu dochodów wójtostwa i nie znamy dokładnego jej podziału na poszczególne miejscowości. Słabo opisana jest też towarzysząca infrastruktura, np. karczmy są wspomniane właściwie głównie we włości zamkowej, choć z lustracji z lat 1566 i 1570¹⁰ wiadomo, że były one w większości wsi, niekiedy nawet po dwie.

W 1588 roku starostwo brzeskie dzieliło się na siedem jednostek zwanych włościami: zamkową (czyli brzeską), poleską, kijowiecką, łomaską, kodeniecką,

⁸ „Ordinatio o prowentach w Wielkim Księstwie Litewskim” (*Volumina Legum*, t. 2, oprac. J. Ohryzko, Petersburg 1859, s. 289).

⁹ Drugim ważnym powodem mógł być zgon ówczesnego starosty brzeskiego Ostafiego Wołowicza, który zmarł w listopadzie 1587 roku. W związku z bezkrólewiem i brakiem możliwości wyboru następcy, tymczasowym sprawcą starostwa został wyznaczony w początkach 1588 roku kasztelan brzeski Krzysztof Zenowicz. Zob. A. Rachuba (red.), *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 8: *Ziemia brzeska i województwa brzeskie XIV–XVIII w.*, Warszawa 2020, s. 183, nr 209.

¹⁰ *Lustracje województwa podlaskiego 1570 i 1576 r.*, wyd. J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław 1959, s. 10–25. Po unii lubelskiej przez krótki okres część starostwa brzeskiego – klucze wołyński, kodeniecki i łomaski wraz z fragmentem kijowieckiego – została włączona do Korony i z tego powodu znalazła się w lustracji województwa podlaskiego z 1570 roku. Zob. D. Michaluk, *Ziemia mielnicka województwa podlaskiego w XVI–XVII wieku*, Toruń 2002, s. 40.

woińską (wohyńską) oraz milejczycką¹¹. Jak zaznaczyłem na wstępie, uwagę skupię przede wszystkim na części zachodniej starostwa brzeskiego, czyli na obszarach, które obecnie znajdują się w składzie województwa lubelskiego. Dalsze informacje będą więc dotyczyć włości: kijowieckiej, kodenieckiej, łomaskiej, wohyńskiej oraz zachodniej części włości zamkowej.

Na wskazanym obszarze w 1588 roku było 47 miejscowości. Zostały one zestawione w tabeli 1 wraz z podstawowymi informacjami. Wśród nich były trzy ośrodki miejskie: Wohyń, Piszczac i Łomazy. Wsie dzieliły się na dwa podstawowe rodzaje: ciągłe (od rus. *tiahle*) i czynszowe. Te pierwsze były obciążone pańszczyzną, która zgodnie z ustawą z 1557 roku wynosiła 2 dni w tygodniu i dodatkowo 4 dni tłok w lecie w zamian za zwolnienie z odrabiania pracy w tygodniu, gdy wypadała Wielkanoc i Boże Narodzenie oraz tydzień mięsopustny, czyli tydzień poprzedzający sześćdziesiątnicę¹². Wsie czynszowe były zwolnione z odrabiania pańszczyzny w zamian za opłatę tzw. osadnego, wynoszącego w 1588 roku 30 gr niezależnie od jakości posiadanego gruntu.

Warto podkreślić, że w starostwie brzeskim odnotowane zostały wsie, które wykraczały poza ten podstawowy podział. Za takie należy uznać Tuczną i Huszczę. Obie zostały założone między 1549 a 1550 rokiem¹³ i grunty tam otrzymała drobna szlachta pochodząca z ziemi drohickiej, z okolic Przesmyk i Ostrożan. Formalnie nie posiadała ona jednak tej ziemi na własność, co rodziło problemy z ich statusem. Przecież jednym z podstawowych wyznaczników przynależności do stanu szlacheckiego było, obok pochodzenia, właśnie posiadanie własności ziemskiej. W późniejszym okresie mieszkańców wspomnianych wsi, a także Wisiek i części Kopytnika, określano jako szlachtę ekonomiczną i długo nie traktowano jako pełnoprawnej szlachty¹⁴. Ten nietypowy status znalazł odzwierciedlenie również w rewizji z 1588 roku. Obie miejscowości określono jako wsie bojarów putnych. Mieszkańcy zobowiązani byli do wystawienia na wyprawę wojenną 1 konnego jeźdźca z każdych 4 włók. Gdy jednak nie odbywali służby wojennej, zobowiązani byli do płacenia 66 gr z włóki¹⁵.

W starostwie brzeskim mamy także przykłady wsi służebnych, pełniących wyspecjalizowane funkcje. Za taką należy uznać wieś Kukuryki, której

¹¹ AGAD, ASK, dz. LVI, sygn. 11 (dalej: Rewizja 1588), k. 3, 8, 14, 19v, 21v, 24v. Ta ostatnia nie została wymieniona wprost z nazwy, prawdopodobnie przez pomyłkę spisujących rewizję, ale została w niej opisana jako oddzielna całość i zarówno w lustracji z 1566 roku, jak i w późniejszych inwentarzach ekonomii brzeskiej stanowi odrębną część.

¹² Sześćdziesiątnica w dawnych tradycjach ludowych była zwana też niedzielą mięsopustną.

¹³ RGADA, f. 389, op. 1, spr. 13, k. 35–35v.

¹⁴ Mieszkańcy tych wsi jeszcze w XVIII wieku starali się o uregulowanie swego statusu i uznanie za pełnoprawną szlachtę. Więcej o ich statusie prawnym zob. M. Makowski, *Sytuacja społeczno-prawna szlachty z Huszczy, Tucznaj i Wisiek w województwie brzesko-litewskim w XVI–XVIII wieku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Seria Nova” 1993, t. 1, s. 111–117.

¹⁵ Rewizja 1588, k. 22v–23.

Tab. 1. Miejscowości starostwa brzeskiego, znajdujące się obecnie na terenie województwa lubelskiego, w świetle rewizji z 1588 roku*

Włość	Wójtostwo	Nazwa miejscowości**	Areał	Klasa gruntu	Uwagi
Zamkowa (brzeska)	kobyłańskie	Małasze-wicze	84 włóki	podły	1 włóka wolna na młynarza zamkowego (brzeskiego); we wsi karczma
		Kobylany	42 włóki	podły	2 włóki wolne na cerkiew, 2 włóki wolne na wójta, na służkostwo kokarylczom (mieszkańcom Kukuryk?) 2 włóki; we wsi karczma
		Lebie-dziew	50 włók	podły	na 2 cerkwie brzeskie 4 wolne włóki, pisarz grodzki brzeski Juchno Bobrowicz (!) miał nadane od króla dożywotnio 8 włók, już nie żył, więc rewizorowie nakazali jego potomkom płacenie z 6 włók po 48 gr, a z 2 włók normalnie odrabiać powinności; we wsi młyn-wiatrak, będący w arendzie za 3 kopy gr, oraz karczma
		Polatycze	11 włók	podły	wieś ciągła
	Kukuryki	5 włók	przepodły	cała wieś na służkostwo, zwolniona z powinności	
	przyłuckie	Michał-ków	65 morgów	podły	ogrodnicy zamkowi, każdy miał po 3 morgi i był zobowiązany do jednego dnia pańszczyzny w tygodniu, a dodatkowo ich żony 6 dni w czasie żniw lub plewienia
Kijowiecka	kijowieckie	Strakłowo	50 włók	średni	dziś Kijowiec; na cerkiew 2 wolne włóki, na wójta 1 włóka; dla młynarzy kijowieckich 2 włóki, z których powinni płacić tylko pieniędzmi po 97 gr i byli zwolnieni z odrabiania prac, oprócz tych z siekierą, gdy będzie trzeba coś poprawić, tj. okna, okiennice, drzwi, ławy, wrota, drabiny itp.
		Przedołka	4 włóki	nie określono w rewizji	prawdopodobnie późniejsze Szarowicze – wieś obecnie nie istnieje, stanowi część Lipnicy; wieś ciągła, nowo osadzeni zostali tam ogrodnicy, którzy mieli po 0,5 włóki każdy
		Lipnica albo Podlipiany	42 włóki	średni	wieś ciągła; jedynie 2 włóki na czynszu na podstawie dokumentu Ostafiego Wołowicza

Kijowiecka	michałkowskie	Michałki	42 włóki	średni	wieś ciągła; wolne włóki: 1 na wójta, 1 na leśnictwo, 2 na służków i 2 na bojarów zobowiązanych do udziału w wojnie
		Rokitno	52 włóki	średni	
	piszczaackie miejskie	<i>Piszczac</i>	107 włók	nie określono w rewizji	3 włóki wolne na wójta, 2 włóki wolne na cerkiew
	dąbrowickie	Dobrynka	42 włóki	podły	z powodu słabych gruntów dostali zgodę na oddawanie daniny w owsie i życie tylko pieniędzmi
		Połoski	50 włók	średni	1 włóka wolna na wójta
		Dąbrowica Mała	26 włók	średni	w chwili spisowania lustracji była w rękach prywatnych; w 1582 roku została nadana dożywotnio przez Stefana Batorego Michałowi Tyszkiewiczowi
		Dąbrowica Duża	30 włók	średni	–
		Choroszczyńska	31 włók	przepodły	–
		Bokinka	25 włók	podły	–
		Wyczółki	24 włóki	podły	–
Łomaska	łomaskie miejskie	Łomazy	146 włók	podły	po 2 włóki wolne na kościół i cerkiew; włóki wójtowskie obciążone powinnościami, bo wójt z nich zrezygnował
	ortelskie	Kościankowo	39 włók	średni	obecnie Kozły; 1 włóka wolna na wójtostwo
		Studzianka	50 włók	średni	–
		Studzianka	50 włók	średni	–
		Wortel	62 włók	średni	obecnie Ortel Królewski
		Kniazia	48 włók	podły	obecnie Koszoły; 33 włóki były wolne na „żołnierza pana Krzyczewskiego”

Łomaska	huszczańskie	Huszczka	76 włók	podły	wieś określona jako bojarów putnych; zobowiązani do służby wojennej i wystawienia 1 konnego z 4 włók; gdy nie było wojny, to mieli płacić 66 gr; zasiedlone 23 włóki; dodatkowo 2 wolne na kościół oraz 1 na wójtostwo; 50 włók było puszczańskich i przyłączono je do dworu oraz osadzono tam Wiski
		Wola Wiski	10 włók	podły z przepodłym	obecnie Wiski; wieś założona w 1586 roku na części puszczy należącej wcześniej do Huszczy; mieli zacząć płacić i pełnić powinności od 1588 roku
		Tuczna	64 włóki	przepodły	wieś określona jako bojarów putnych; zobowiązani do służby wojennej i wystawienia 1 konnego z 4 włók; gdy nie było wojny, mieli płacić 66 gr
		Kopytnik	17 włók	przepodły	5 włók wolnych na wójtostwo na podstawie nadania królewskiego miał sędzia drohicki Grot***
Kodeniecka	kodenieckie	Kodeniec	46 włók	średni	2 wolne włóki na cerkiew; mieli zwolnienie z płacenia 12 gr za tłoki, za to odrabiali 1 dzień w tygodniu pańszczyzny; część gruntów odebrano na potrzeby dworu
		Pachole albo Paski	15 włók	średni	mieli zwolnienie z płacenia 12 gr za tłoki, za to odrabiali 1 dzień w tygodniu pańszczyzny; część gruntów odebrano na potrzeby dworu
		Karpce	5 włók	podły	mieli zwolnienie z płacenia 12 gr za tłoki, za to odrabiali 1 dzień w tygodniu pańszczyzny; część gruntów odebrano na potrzeby dworu
		Wyhalew	17 włók	podły	mieli zwolnienie z płacenia 12 gr za tłoki, za to odrabiali 1 dzień w tygodniu pańszczyzny; 1 włóka wolna na ciwuna
		Krzywo-wierzba	30 włók	podły	mieli zwolnienie z płacenia 12 gr za tłoki, za to odrabiali 1 dzień w tygodniu pańszczyzny; 10 włók odebrano wsi na potrzeby dworu
		Zamołodyczne	32 włóki	podły	mieli zwolnienie z płacenia 12 gr za tłoki, za to odrabiali 1 dzień w tygodniu pańszczyzny
		Hola	44 włóki	podły	2 włóki wolne na cerkiew, 1 włóka wolna na wójta; mieli zwolnienie z płacenia 12 gr za tłoki, za to odrabiali 1 dzień w tygodniu pańszczyzny
		Kropiwki	12 włók	podły	–

Wołyńska	wołyńskie miejskie	<i>Wołyń</i>	163 włoki	nie okre- ślono w rewizji	49,5 włoki puste z powodu konfliktu z Branickimi i braku dokładnego roz- graniczenia
	wołyńskie	sioło Wołyń	105 włók	dobry	dziś Bezwola; wieś ciągła; 27 włók przeznaczonych było na potrzeby dworu, 2 włoki wolne na humieństwo i wójtostwo, 2 włoki wolne na służkow- stwo i 2 wolne na cerkiew
		Osowa	50 włók	dobry	wieś ciągła
		Derewicz- na	57 włók	średni	wieś ciągła
	rudniańskie	Rudno	71 włók	średni	1 włoka wolna na wójtostwo, 2 włoki wolne na cerkiew
		Wiski	18 włók	średni	–
		Berezow- kut	28 włók	średni	dziś Brzozowyką
	krolowo- brodzkie	Krołow- bród	77 włók	średni	dziś Kolembrody
		Woroniec	15 włók	podły	–
		Walinna	57 włók	średni	–

* Nazwy miejscowości podane są w brzmieniu współczesnym. Wyjątkowo potraktowano jedynie nazwy, które w wyraźny sposób różnią się od dzisiejszych (np. Kościankowo-Kozły). W takich sytuacjach podano nazwę historyczną i w uwagach nazwę współczesną.

** Miasta są oznaczone kursywą.

*** Chodzi tu o sędziego ziemskiego drohickiego Jana Grota. Zob. E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz (oprac.), *Urzednicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy*, Kórnik 1994, s. 86, nr 572.

Źródło: opracowanie własne na podstawie rewizji starostwa brzeskiego z 1588 roku.

mieszkańcy zostali określani jako służkowie i byli zwolnieni z odrabiania wszystkich powinności¹⁶. Także wieś Michalków była określona jako osadzona przez ogrodników zamkowych. Miała tylko 65 morgów ziemi i każdy właściciel miał po zaledwie 3 morgi gruntu. W zamian za to byli zobowiązani do odpracowywania 1 dnia pańszczyzny w tygodniu, a dodatkowo ich żony 6 dni w czasie żniw lub plewienia¹⁷. To wysokie obciążenie pańszczyzną (poddani wsi ciągłych w starostwie byli zobowiązani do 2 dni pańszczyzny tygodniowo, ale z włoki ziemi, czyli 30 morgów) i niski nadział gruntów świadczą o tym, że mieszkańcy Michalkowa musieli otrzymywać dodatkowe dochody z budżetu starostwa. Zapewne ich głównym zadaniem była uprawa ogrodów należących do folwarku zamkowego, stąd określenie ogrodnicy zamkowi.

¹⁶ *Ibidem*, k. 4.

¹⁷ *Ibidem*, k. 6v.

W chwili spisowania rewizji także wieś Dąbrowica Mała znajdowała się w rękach prywatnych. W 1582 roku miał ją otrzymać w dożywocie Michał Tyszkiewicz¹⁸. Co warte podkreślenia, nie była to pierwsza taka sytuacja w historii tej miejscowości. Już za panowania Zygmunta Augusta Dąbrowica Mała została nadana podkomorzemu orszańskiemu Hrehorowi Podbereskiemu, który następnie bez zgody monarchy przekazał posiadaną wieś swemu zięciowi Dawidowi Sołtanowi, ożenionemu z jego córką Dorotą. Gdy urzędnicy królewscy zorientowali się o tym, na mocy dekretu królewskiego z 21 czerwca 1582 roku odebrali ją i z powrotem włączyli do starostwa¹⁹. Jak widać, nie na długo, gdyż bardzo szybko została ona ponownie nadana.

Reforma włóczna wprowadzała podział na klasy gruntów: dobry (przedni), średni, podły i przepodły (nader podły)²⁰. Taki też podział zachowany jest w omawianym źródle. Jak wspomniano wyżej, obok pańszczyzny we wsiach ciągłych lub osadnego we wsiach czynszowych istniał również szereg innych obciążeń i danin. Ich wysokość była niekiedy uzależniona od klasy posiadanego przez poddanych gruntu. Głównie dotyczyło to czynszu. Posiadacze gruntów określanych jako przednie (np. wsie Rudno czy Bezwola) płacili 21 gr rocznie, posiadacze średniego (np. Ortel Królewski, Studzianka czy Rokitno) 12 gr, podłego (m.in. Koszoł czy Dobrynki) 8 gr, a przepodłego (np. Choroszczynka) 6 gr rocznie. I tu dawało się znaleźć pewne niewielkie odstępstwa od tej zasady, np. w Wyhalewie mimo gruntu podłego mieszkańcy płacili 6 gr czynszu, a nie 8²¹.

Inną powinnością było oddawanie siana i owsa. W przypadku gruntów przednich i średnich były to 2 beczki owsa i 2 wozy siana, a przy podłych po 1 beczce owsa i 1 wozie siana. Poddani osiadli na gruntach określanych jako przepodłe byli zwolnieni od ich dawania. Przewidywano także możliwość uregulowania tego za pomocą ekwiwalentu pieniężnego, liczonego jako 10 gr za beczkę owsa i 5 gr za wóz siana (obie kwoty obejmowały koszty transportu do najbliższego dworu królewskiego).

¹⁸ Dokument z nadaniem jest wpisany do 69. księgi wpisów Metryki Litewskiej, ale nie ma tam pełnej daty – jest tylko rok i zostawione puste miejsce na dzień i miesiąc. Zob. RGADA, f. 389, op. 1, spr. 69, k. 107v–108v.

¹⁹ RGADA, f. 389, op. 1, spr. 274, k. 370–371. Nie udało mi się do tej pory ustalić dokładnej daty nadania dla Podbereskiego. Wieś była w jego rękach już w czasie sporządzania rewizji z 1566 r. Zob. *Документы Московского Архива Министерства Юстицији...*, s. 365.

²⁰ Dodatkowo w gruntach przepodłych rozróżniano czasem jako podkategorię grunty podle piaszczyste i podle błotowate. Zob. M. Sierba, *Pomiara włóczna starostwa tykocińskiego 1559 r.*, „Res Historica” 2024, nr 57, s. 614–615.

²¹ Rewizja 1588, k. 22v.

Niektóre daniny były takie same dla wszystkich poddanych, niezależnie od klasy posiadanej ziemi. Za gęsi, kury i jajka płacono łącznie 3,5 gr²², za niewody 2 gr, za stacje 2,5 gr, za tłoki 12 gr, a za gwałty 1 beczkę żyta lub 10 gr.

W przypadku wsi ciągłych ich mieszkańcy byli zwolnieni z oddawania opłat za tłoki, które odrabiali fizycznie jako powinność (4 dni w roku), oraz za gwałty. Nie płacili również 30 gr osadnego, ale byli za to obciążeni pańszczyzną.

Jak widać, w większości wypadków daniny i naturalia były również oszacowane w kwocie pieniężnej, co sugeruje, że zakładano możliwość takiego ich uregulowania. Innym pytaniem pozostaje problem, czy chłopci w dobrach starostwa zawsze mogli bezproblemowo wybrać tę drugą opcję. Na takie wątpliwości wskazuje zapis z rewizji, w którym zaznaczono, że mieszkańcy Kobylan, Małaszewicz i Lebedziewa dostali od Stefana Batorego dokument, w którym zezwalał im na wyłączne płacenie ich obciążeń w pieniądzu²³. Skoro kancelaria monarsza wystawiła im taki przywilej, to sugeruje to, że musiały być z tym jakieś problemy. Także mieszkańcy wsi Dobrynka, ze względu na słabe grunty, mieli zgodę na płacenie za owies i żyto (czyli gwałty) w gotówce²⁴.

Tym, co zwraca uwagę, gdy analizuje się rewizje z lat 1566 i 1588, jest stabilność sieci osadniczej. Właściwie w zachodniej części starostwa pojawiają się informacje tylko o dwóch nowych wsiach: Wiskach koło Huszczy, założonej w 1586 roku, oraz Przedołce (prawdopodobnie późniejsze Szarowicze), która została odnotowana jako nowo założona²⁵. Świadczy to o tym, że główna fala zagospodarowywania królewszczyzn w powiecie brzeskim i związane z tym zmiany osadnicze skończyły się wraz z reformą włóczną.

Analizując zapisy rewizji z 1588 roku, można też odnotować istnienie folwarków, funkcjonujących przy dworach będących siedzibami kluczy. Pewne zapisy rewizorów sugerują, że system folwarczny w starostwie przechodził wtedy jakiś szerszy, zaplanowany program reformy. W opisie wsi Bezwola wspomniano, że zabrano 27 włók na potrzeby „paszni” dwornej²⁶. Także we włości łomaskiej wskazano, że na potrzeby dworu zabrano 50 włók terenów puszczańskich należących do wsi Huszcza. Na dziesięciu z nich osadzono wspomniane wyżej Wiski, ale reszta pozostała w gestii urzędników królewskich.

We włości kodenieckiej, na podstawie dokumentu wojewody wileńskiego i starosty brzeskiego Ostafiego Wołłowicza, odebrano Kodeńcowi, Pacholom, Krzywowierzbie i Karpcom na potrzeby folwarku części paszni i gruntów. W tym

²² Z rewizji starostwa brzeskiego z 1566 roku wiemy, że na tę opłatę składały się: 1 gęś lub 1,5 grosza, 2 kury lub 16 denarów i 20 jajek lub 4 denary.

²³ Rewizja 1588, k. 3v–4.

²⁴ *Ibidem*, k. 17.

²⁵ *Ibidem*, k. 14v, 20v. Szarowicze dziś już nie istnieją jako samodzielna wieś i stanowią część Lipnicy w gm. Rokitno.

²⁶ *Ibidem*, k. 24v.

wypadku doprowadziło to do zmiany w powinnościach, gdyż na mieszkańców całego wójtostwa kodenieckiego nałożono obowiązek odrabiania 1 dnia pańszczyzny w tygodniu. Tym samym doszło do bardzo wyjątkowej sytuacji. Wspomniane wsie we włości kodenieckiej, mimo że były założone jako wsie czynszowe, zostały obciążone pańszczyzną. W zamian zaoferowano poddanym tego klucza zwolnienie z płacenia 12 gr za tłoki²⁷. Prezentowane zapisy wskazują na rozwój gospodarki folwarcznej w starostwie brzeskim w ostatniej ćwierci XVI stulecia.

Północna część dzisiejszego województwa lubelskiego w okresie przedrozbiorowym należała do Wielkiego Księstwa Litewskiego i powiatu brzeskiego (brzeskolitewskiego). Część tego obszaru stanowiły dobra monarsze należące do starostwa brzeskiego.

W Archiwum Głównym Akt Dawnych zachowała się rewizja tego starostwa sporządzona w 1588 roku. Jest ona ważna, gdyż oddaje stan dóbr tuż przed przekształceniem ich w dobra stołowe (ekonomiczne), z których dochody szły bezpośrednio na utrzymanie dworu królewskiego.

W granicach województwa lubelskiego znajduje się 47 miejscowości, które stanowiły część dawnego starostwa brzeskiego i zostały one opisane we wspomnianym źródle. Wśród nich były trzy ośrodki miejskie: Wołyń, Łomazy i Piszczac. Pozostałe miejscowości były wsiami, które można podzielić na czynszowe oraz ciągłe (obciążone pańszczyzną). Znalazły się także przykłady wsi zamieszkałych przez szlachtę ekonomiczną oraz służebne, których mieszkańcy pełnili wyspecjalizowane funkcje.

Grunty w starostwie zostały opisane zgodnie z wprowadzonym w „Ustawie na wołoki” podziałem na klasy: przednie, średnie, podłe i przepodłe. Od klasy gruntów zależała część danin i powinności, które ciążyły na poddanych.

Z analizy rewizji starostwa brzeskiego z 1588 roku można wywnioskować, że w czwartej ćwierci XVI wieku prowadzono zakrojone na większą skalę zmiany w funkcjonowaniu i wielkości folwarków. Da się także zauważyć dużą stabilność sieci osadniczej w porównaniu do rewizji z 1566 roku, co oznacza, że główna faza przemian osadniczych skończyła się wraz z zakończeniem reformy włóczęj.

²⁷ *Ibidem*, k. 22–23.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, dz. LVI, sygn. 11.
Российский государственный архив древних актов в Москве (Rosyjskie Państwowe Archiwum Akt Dawnych w Moskwie), f. 389, op. 1, spr. 13, 69, 274.

Źródła drukowane

Lustracje województwa podlaskiego 1570 i 1576 r., wyd. J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław 1959.
Документы Московского Архива Министерства Юстиции, t. 1, Москва 1897.
Русская Историческая Библиотека, t. 30, Санкт Петербург 1914.

Opracowania

- Dubas-Urwanowicz E., Jarmolik W., Kulecki M., Urwanowicz J. (oprac.), *Urzednicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy*, Kórnik 1994.
- Flisiński J., *Starostwo brzeskie w XVI wieku*, „Rocznik Bialskopodlaski” 1997, t. 5.
- Łopatecki K., *Analiza współczesnych edytorskich badań międzynarodowych: Metryka Litewska (1987–2021)*, „Rocznik Lituanijski” 2023, t. 9, DOI: 10.12775/RL.2023.9.13.
- Makowski M., *Sytuacja społeczno-prawna szlachty z Huszczy, Tucznej i Wisiek w województwie brzesko-litewskim w XVI–XVIII wieku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Seria Nova” 1993, t. 1.
- Michałuk D., *Ziemia mielnicza województwa podlaskiego w XVI–XVII wieku*, Toruń 2002.
- Panasiuk A., *Dawne ośrodki miejskie południowego Podlasia XVI–XVIII w. (zachodnia część dawnego powiatu brzeskolitewskiego) w świetle inwentarzy, lustracji, rewizji*, Lublin 2022 (praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Leszka Wojciechowskiego, Wydział Nauk Humanistycznych KUL).
- Rachuba A. (red.), *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 8: *Ziemia brzeska i województwa brzeskie XIV–XVIII w.*, Warszawa 2020.
- Sierba M., *Pomiara włoczna starostwa tykocińskiego 1559 r.*, „Res Historica” 2024, nr 57, DOI: 10.17951/rh.2024.57.609-642.
- Wawrzyńczyk A., *Rozwój wielkiej własności ziemskiej na Podlasiu w XV i XVI w.*, Wrocław 1951.
- Volumina Legum*, t. 2, oprac. J. Ohryzko, Petersburg 1859.
- Довнаръ-Запольскій М.В., Берестейское Староство въ XVI вѣкѣ, „Университетскія Извѣстія” 1898, t. 38, nr 2.

ABSTRACT

The article discusses the monarch's (grand-ducal) estates located in the part of the Brest Starosty that is currently located within the borders of the Lublin Voivodeship. The source basis is the revision of the Brest Starosty of 1588, kept at the Central Archives of Historical Records in Warsaw. The settlement network, its typology, and the duties fulfilled by the subjects are discussed.

Keywords: Grand Duchy of Lithuania; Brest Starosty; Voloč reform; Brest-Litovsk; lustration